



Srečo DRAGOŠ

Fakulteta za socialno delo, UL

Zdenko Roter

Pričevanja: politični utrinki

1989–1996

Fakulteta za družbene vede,

Ljubljana 2013, 485 strani,

20.00 EUR (ISBN 978-961-235-641-5)

Politične utrinke – kot se (pre)skromno glasi podnaslov recenzirane knjige – je začel prof. dr. Zdenko Roter redno objavljati v bivših *Naših razgledih* slabi dve leti pred plebiscitom o samostojnosti Slovenije. Iz tega je nastalo vznemirljivo intelektualno in kritično zrcalo, ki ga je avtor redno nastavljal aktualnim družbenim dogodkom vse do konca leta 1996. V teh osmih letih, odločilnih za strukturo sedanje Slovenije, se je nabralo 124 kolumnističnih zapisov, ki so zdaj prvič zbrani v enotni knjigi *Pričevanja*. V primerjavi s posamičnimi kolumnami se mi zdi največji presežek knjižne izdaje v dveh osrednjih poudarkih, iz katerih je spletena rdeča nit celotne knjige. Kajti prav osrednja poanta – z današnjega vidika izredno aktualna – se hitro zamegli, če prebiramo kolumne vsako posebej, občasno ali zgolj diagonalno na časopisen način, torej zunaj knjižne celote. Osrednja poudarka rdeče niti sta: (a) vrednotenje Kavčičeve dobe in (b) tematska struktura kolumn.

a) Dejstvo je, da brez obdobja političnega liberalizma iz druge polovice šestdesetih let prejšnjega stoletja – obdobje Staneta Kavčiča – ne bi bilo niti revije, v kateri je ta recenzija,

niti raziskovalnih projektov, kakršen je Slovensko javno mnenje, pa tudi vrste drugih intelektualnih inovacij, na katere so se lahko navezovale kasnejše kontestacijske ideje iz zadnjega desetletja bivšega sistema, ne. Najpomembnejši pa je poudarek, da je prav Kavčičeva doba verjetno prvič v vsej zgodovini svetovnih socializmov (vsekakor pa prvič pri nas) vzbudila upanje, da je kaj takega, kot je »socializem po meri človeka«, sploh mogoče. Ciniki bi k temu brž dodali: že že, res je to bilo prvič, a tudi zadnjič in edinkrat. A tu je cinizem sporna drža, in sicer zaradi treh razlogov. Najprej zaradi vzdrževanja razlike med utopijo in utopistiko, saj je slednjo mogoče dekontaminirati od prve šele z ohranjanjem te razlike (Wallerstein). Drugič, zaradi aktualnosti, v kateri smo. Živimo v času, ko socialistična misel, socialistični intelektualni projekti in celo socialistične stranke na Slovenskem niso več nikakršen bavbav, pač pa realnost, ki skuša iz starega črpati na nov način. Še v času nastajanja recenzirane knjige in še dobro desetletje od njene zadnje kolumne si nihče ni mogel niti zamisliti, da bi kdo znova mislil socializem pri nas, in to naglas, javno. Pomemben premik! Seveda je prav, da smo do nje ga kritični, tudi skeptični, a ne s figo v žepu. Tretji razlog je načelen: zakaj bi s »socializmom po meri človeka« (ali pa »s človeškim obrazom«, kakorkoli že) bilo drugače kot pa, denimo, s »kapitalizmom po meri človeka«? Zakaj bi zgolj drugi veljal za zgubljeno priložnost, ki si jo je treba izboriti nazaj, prvi pa za nemogoč projekt *a*

priori? Je razlika med obema teoretska, semantična ali zgolj v predsodkih? In navsezadnje, če pristanemo, da je »socializem po meri človeka« logično protislovje, medtem ko je »kapitalizem po meri človeka« zgolj tautologija – katere verodostojnost sicer od časa do časa zamajajo bančniki in tajkuni, nakar jo samoumevno zakrpamo z milijardami za sanacijo bank – ali ni prav to ista sistemska pozicija, proti kateri protestira Roter? Kajti na številnih mestih v knjigi vedno znova opozarja na partijsko Resnico, ki je v različnih časih različno določala meje propustnosti oz. neprepustnosti idej, ne glede na javno mnenje in družbene spremembe. Prav znotraj te partijske samoumevnosti se je zgodila tudi zaledenitev Kavčičeve odjuge, ko ni bilo dopustno misliti onkraj zarisane črte. In pri tem sploh ne gre samo za Kavčičevo dobo v smislu enkratnega zdrsa z uradne linije, še manj v smislu osebnosti. Gre za mentalno strukturo režima, za petletne cikle, ki so se ponavljali v vsem povojnem obdobju oziroma, kot pravi Roter: »*Približno po petletnem stanju duhovne sproščenosti in politične igrivosti je vedno prišlo do zaprtja politične reformacije. Petdeset let je bilo v znamenju političnih letnih časov od spomladi do zime*« (str. 425). Če se bomo sprijaznili s tem, da znotraj kapitalizma razmišljamo o socializmu kot nečem, kar spada onstran črte, potem bi tudi to bilo isto – sprijaznjenje z letnimi časi v smislu »od spomladi do zime«. Kaj če se globalizacija res izkaže kot »tranzicija iz kapitalističnega svetovnega sistema v nekaj drugega«,

kot napoveduje Wallerstein? Če ima prav, potem je jasno, da je klasično vprašanje: kapitalizem da ali ne, napačno, saj se je treba vprašati, kaj ga bo nadomestilo in na kakšen način. Dobro zjedren in prepričljiv odgovor na to vprašanje (postkapitalizma in socializma s »človeškim obrazom«) je formuliran na zadnji strani spremne študije Tineta Hribarja (str. 485), ki je tudi zadnja stran knjige. Podobno tudi v Kučanovi spremni besedi, kjer je izrecno izpostavljen smisel slovenske državnosti, ki je v naslednji zahtevi: treba je, pravi Milan Kučan, »*ustvarjati socialno pravično slovensko družbo kot aktualnim, ne daleč v prihodnost odmaknjenim in najpomembnejšim ciljem, brez katerega tudi potovanje v slovensko državnost nima pravega smisla*«. (str. 438). Poznate pri nas kakšnega parlamentarnega politika – enega ali drugega spola, starega ali novega – ki bi si upal izreči navedeni stavek? Ne trdim, da jih ni. Vprašanje je, ali bi kdo od tistih maloštevilnih parlamentarcev, ki sicer nimajo problemov s citirano mislijo, to upal izreči naglas. Ker je odgovor negativen, ne smemo pozabiti, da se tista tridelna tipologija postsocialističnih konformistov, ki jo Roter omenja na strani 320, nanaša tudi na levo stran parlamenta.

b) Druga sestavina rdeče niti pa je vsebinska struktura samih kolumn, ki postane, kot rečeno, razvidna šele v knjižni izdaji. Najprej pogledjmo področja, ki jih kolumne obravnavajo. Vsako kolumno sem klasificiral glede na temo, ki v njej prevladuje in jo označil z eno od naslednjih črk:

P – politika (v ožjem smislu razmerij med političnimi strankami in državo)

PK – politična kultura

K – kultura (v ožjem smislu)

R – religija (v širšem smislu verovanj in njihovih institucionalnih organiziranj)

Z – zgodovina (novejša)

S – socialno vprašanje (v širšem smislu)

E – ekonomija (v širšem smislu, vključno z gospodarsko politiko države).

Ker gre večkrat za prepletanje različnih področij, obravnavanih v isti kolumni, sem v takih primerih posamezno besedilo označil še s kodo drugega izstopajočega področja (črka v oklepaju). Na ta način dobimo kronološko razvrstitev prevladujočih tem v posameznih kolumnah:

- *prvi del knjige (od jan. 1989 do dec. 1990)*: PK(P), P, P, PK(R), PK(R), PK, P(PK), P, R(PK), R(PK), P, P, P, Z(P), P, PK(Z), R(PK), Z(PK), Z(PK), P, Z(P), PK, PK(Z), P(Z), P(Z), P, Z(P), P(R), P, P(Z), P(R), P, P, PK, PK(Z), PK(Z), PK(Z), PK(R), R, PK, PK(Z), Z(PK), PK(Z), R(PK), PK, PK(Z), PK, P(S)
- *drugi del knjige (od jan. 1991 do dec. 1996)*: P(S), R(K), P, R(Z), S(PK), PK(R), PK(P), R, PK, PK(Z), PK, PK(R), R(PK), PK(R,S), R(PK), R(PK), P(PK), PK(Z), PK, R(PK), P, R(PK), PK(R), P, PK(R), P, PK(R), PK, P, PK(R), PK, PK, R, PK(R), P(Z), PK(R), PK, PK(R), PK, PK(Z), PK(R,S), PK, Z, PK, PK(Z), R(PK), PK, PK, R(PK), R, PK(R), PK(R), PK, PK, PK, PK, R, Z, PK(R), PK,

PK, PK, R, Z(PK), P, P(PK), PK, PK, PK, PK, P, Z, P, Z(PK), P(PK), PK(R), R(PK), PK(R)

Iz črkovnih kod, ki označujejo posamične kolumne, je razvidna struktura obravnavanega časa. Največ vsebinskih področij, ki jih pokrivajo kolumne na način najpomembnejšega (ali drugega pomembnega) poudarka, je – pričakovano – s področja politične kulture (PK). Ta se kot osrednja tema pojavlja v 60 kolumnah in kot druga najpomembnejša tema še v dodatnih 22 kolumnah (skupaj v 82 kolumnah). Po frekvenci je na drugem mestu najpogosteje zastopano področje religije (R), z glavnim poudarkom v 20 kolumnah in z drugim glavnim poudarkom v naslednjih 20 kolumnah (skupaj 40). Sledi politika v ožjem smislu strankarstva (P) v 30 kolumnah in v dodatnih petih, kjer je politika podrejena tema (skupaj 35). Na četrtem mestu je področje zgodovine (Z), ki je prevladujoča v devetih kolumnah in podrejena tema v štirinajstih (skupaj 23). Presenetljivo malo pa je zapisov na temo socialnih vprašanj (S), le pet, pa še med temi je zgolj v eni kolumni socialna tema osrednja. O kulturi (K) je ena kolumna, nič ni zapisov o ekonomiji (E). Kaj to pomeni?

Struktura kolumn je najpomembnejše in najbolj prezrto sporočilo recenzirane knjige. V tem smislu so *Pričevanja* verodostojna in natančna podoba razdobja med letoma 1989 in 1996. Gre za leta ustanovitve in konsolidacije Slovenije tako navzven kot navznoter, vključno z nastankom vseh glavnih problemov, ki jih

imamo s to državo. Da je največ kolumn o politični kulturi in najmanj o socialnih vprašanjih ter nič o ekonomiji, ni naključno. Tudi ni zgolj rezultat avtorjeve selekcije, ker bi dajal prednost nekaterim temam na račun drugih. Prej velja nasprotno. Seveda je avtorjeva izbira subjektivna, a nikakor ni poljubna. Kolumne, objavljane na vsakih štirinajst dni, se lotevajo prav tistega, kar je bilo v dneh med eno in drugo kolumno najbolj aktualno in javno izpostavljeno na način, ki je bil za avtorja problematičen ali polemičen. Tu je kolumnist zanesljiv pričevalec, neprizanesljiv analitik in vesten kronist. Pravi razlog za odsotnost tematiziranja socialnega in ekonomskega področja niso kolumne, pač pa njihov skupni predmet – to je »duh« oz. projekt osamosvojitve, v katerem je bilo pomembnejše vse drugo. Socialna in gospodarska kriza iz začetka devetdesetih, začetek razslojevanja na podlagi lastninskih dekretov (denacionalizacija), koncesije za RKC, usodna devalvacija političnega liberalizma zaradi transformacije v ekonomski neoliberalizem, administrativni genocid (»izbrisani«), orožarski posli itd., vse to je bilo izrazito dirigirano s strani političnih strank. Prav to je njihova dodana vrednost, sicer večinoma res navdihnjena od zunaj, a dosledno pridelana doma, avtohtono, na strankarskih vrtičkih. Avtonomija socialne politike, avtonomija ekonomske politike, avtonomija drugih ključnih sektorjev, nič od tega ni zraslo iz strankarskih posevkov, saj je bilo populjeno kot plevel in ni veljalo za užitno. In tako je še danes,

zato smo vse zavozili. Roterjeve kolumne so razlaga o tem, zakaj se je to zgodilo.

Aleš GABRIČ

Inštitut za novejšo zgodovino

Zdenko Roter

Padle maske: od partizanskih dni do novih sanj

Sever & Sever, Ljubljana 2013,

752 strani, 39.90 EUR

(ISBN 978-961-281-216-4)

Spominska literatura na burno slovensko 20. stoletje je dokaj raznolika, Padle maske Zdenka Roterja pa prinašajo še nekaj novosti k tej bogati beri. Predvsem so zelo obsežni (v zadnjem času bi se po obsegu z njimi morda lahko merili spomini nekdanjega predsednika SAZU-ja Franceta Bernika, *Kronika mojega življenja I. in II.*, Slovenska matica 2012), svojski pa je tudi njihov pristop. Poglavja so obsežna in imajo bolj poetične naslove, začnejo pa se z leti 2. svetovne vojne, ko se je najstniški fant odločil za vstop v vrste odporniškega gibanja. Po vojni je – kljub nasprotovanju očeta, ki mu je svetoval študij – vstopil v vrste politične policije, kjer je bil vključen v oddelek za nadzorovanje dejavnosti cerkvenih ustanov. To ga je zaznamovalo tudi v nadaljnjem življenju, saj se je tudi po slovesu od policijskih vrst in vstopu v akademski svet posvečal tematiki religioznosti, odnosov med državo in cerkvijo ter je pomembno prispeval k razvoju religiozološkega študija na predhodnikih

današnje Fakultete za družbene vede. Vmes je tudi bolj neposredno pokušal v politični svet, ki pa se mu je z večjo intenzivnostjo predal v obdobju osamosvajanja Slovenije, ko je vstopil v krog svetovalcev predsedniškega kandidata in nato dolgoletnega predsednika Slovenije Milana Kučana.

Roter že v uvodu knjige, v svojem Zagovoru, nedvoumno izpriča, da se zaveda ranljivosti spomina in problemov s pristranskostjo ali enostranskostjo. Jasno tudi nakaže, da gre za njegovo zgodbo, za njegov pogled. Kot takšne bo kritičen bralec, tako kot vse druge spomine, bral tudi Roterjeve. Raziskovalcu bližnje preteklosti bodo spomini dopolnili njegovo vedenje o odnosih med ljudmi, ki jih le redko najdemo neposredno zapisane v pisnih virih, neobremenjenemu bralcu pa bodo zbujali spomine na »njegovo« lastno 20. stoletje. Skozi posamezna obdobja avtor na različne načine prepleta dogodkovno poročevalsko plat in bolj intimno doživljanje dogajanja. Upoštevaajoč generacijo, ki ji pripada in ki jo je izrazito zaznamovalo medvojno dogajanje, je – primerljivo s številnimi drugimi spomini znanih Slovencev iz preteklega stoletja – kar pričakovano, da je podrobneje in čustveno dokaj prizadeto opisano partizansko obdobje. Tudi komentiranje dogajanja je za to obdobje na zelo osebni ravni neposrednega udeleženca, ki mu spomini na slavno obdobje slovenskega partizanstva pravzaprav nikoli ne zbledijo. Manj čustvenega naboja najdemo v posameznih povojnih desetletjih, npr. v obdobju, ko je delal na tajni

policiji, ali pa v posameznih obdobjih političnega prevrata proti koncu 20. stoletja. V teh poglavjih se pisec spominov bolj prelevi v komentatorja aktualnih političnih in družbenih dogajanj, ki jih včasih bolj, drugič nekoliko manj pospremi s svojimi idejnopoličnimi pogledi na svet.

A tudi v teh poglavjih sledimo odnosom v bolj intimnem krogu avtorjevih najbližjih. Za razliko od večine spominov Slovencev je Roter podrobno opisal tudi širšim očem večinoma zaprti osebni in družinski svet. Opisovanje spolnosti in prvih izkušenj, kasnejšega obdobja zelo prijetnih ali pa nekoliko bolj kriznih let v življenju z življenjsko sopotnico so v slovenski spominski literaturi bolj redek pojav. Kakšna globlja analiza spominske literature o tej temi (ni mi znano, da bi bila že narejena) bi morda pokazala, da so Slovenci pri tem dokaj »skrivnostni« (marsikdo bi morda uporabil oznako konservativni). Občutek pisca te ocene po prebranih spominih nekaterih znanih Slovencev v zadnjih letih je, da je še posebej pri izrazito katoliško opredeljenih ljudeh to tabu, pri katerem si opisi sledijo v dokaj stereotipni obliki: srečanje z bodočo ženo (pred tem le redkokdaj kakšna uvertura), poroka in mirno družinsko življenje s težavami, ki jim običajno botrujejo zunanji dejavniki. Več osebnega vpletanja pa nato sledi le v odnosu do težko pričakovanih otrok. Roterjevi spomini prinašajo velik odmik od tega ustaljenega vzorca. Posledice zapletenih odnosov znotraj družinskega kroga omenja brez zadržkov, npr.

tudi omembo poskusa samomora v zaostrenih odnosih med možem in ženo, druge lahko razbere bralec skozi spremljanje dogajanja na daljši rok. Postopno odtujevanja sina, ki težko najde skupno besedo s starši, si lahko vsak razlaga po svoje, ostaja pa močan priokus, da gre tudi za posledico prevelike angažiranosti staršev na službenem področju in premajhne v družinskem okolju.

Ob opisovanju političnega dogajanja avtor ne skriva simpatij in antipatij do posameznih slovenskih politikov. Najbolj oster je do tistih, ki so v svojem življenjskem in političnem ciklu naredili težko razumljiv preobrat, ki ga ne bi mogli pripisati »evolutivnemu« razvoju. Številnih pohvalnih besed so med politiki iz bližnje preteklosti deležni npr. Stane Kavčič, Milan Kučan, deloma Boris Kraigher. Bolj ostrih tonov so deležni nekateri komunistični ortodoksneži in zlasti tisti, ki so nekdaj sodili med (relativno ali zelo) goreče pripadnike nekdanjega (komunističnega) režima, pa se nato po razodetju (beri: političnem prevratu) spreobrnilo v goreče protikomuniste.

Kombiniranje zunanjega dogodkovnega opisovanja in dojetanje teh dogodkov skozi oči neposrednega pričevalca bralca kar silijo v obujanje lastnih spominov, ki jih lahko primerja z avtorjevim doživljanjem naše skupne ali posamezniku lastne minule dobe. Nekateri opisi posameznikov so precej igrivi in bralca ne pustijo ravnodušnega. Ker si vsak posameznik, še posebno poklicni zgodovinar, o nekdanjih in sedanjih

politikih ustvarja svojo podobo, jo lahko primerja z Roterjevimi in ugotavlja, kdo se »moti«. Seveda ne gre za dejanske »napake«, temveč za različno ocenjevanje, saj je v Roterjevem pisanju vseskozi prisotno zavedanje, da gre za osebno ocenjevanje, in ne za izražanje edino veljavne resnice, kakršno so nam ali nam še danes poskušajo vsiljevati prav številni v Roterjevi knjigi omenjeni politiki. Zato so lahko ocene dogodkov ali osebnosti v očeh različnih udeležencev zelo različne, celo nasprotujoče si. Medtem ko npr. daje Roter pri ustanavljanju Visoke šole za politične vede Ivanu Mačku velik pomen tudi pri vsebinski zasnovi šole, v spominih prvega predsednika upravnega odbora šole Franceta Perovška tega poudarka ne najdemo in Mačkovo vlogo omejuje bolj na operativno-organizacijsko ter dodaja, da je tedanji predsednik vlade Boris Kraigher šolo podprl šele potem, ko so ga prepričali, da »torej to ne bo Mačkova šola?!« (France Perovšek: *Moja resnica*. Ljubljana 1997, str. 274). Pisec teh vrstic se težko strinja z Roterjevo oceno o korektnem odnosu Borisa Kidriča do nekaterih drugače mislečih politikov, npr. Edvarda Kocbeka, saj si je skozi prebiranje Kocbekovih dnevnikov ustvaril povsem drugačno podobo. Se pa z Roterjem strinja v ocenjevanju »sposobnosti« nekaterih komunističnih politikov, a mora priznati, da je v zadnjih letih že nekoliko korigiral svoje stališče. Nekdanji občutek, da ljudje takšne nenadarjenosti ne morejo uspevati v razmerah političnega pluralizma in demokratične

konkurence, je zamenjal občutek, da temu ni tako, saj imamo dandanes namesto eno politične stranke, ki daje prednost lojalnosti pred sposobnostjo, cel kup strank, ki sledijo enakeму načelu. In tovrstnih lojalnih nesposobnežev ni danes v slovenskem parlamentu, vladi in po ministrstvih nič manj kot v komunističnih časih; kvečjemu je obratno, saj se je skupaj z birokratskim aparatom pomnožilo tudi število »naših« na pomembnih mestih.

Pisec teh vrstic se kot zgodovinar ne more izogniti še enemu poudarku, ki ga je zaznal ob prebiranju Roterjevega dela. Ne gre toliko za nekatere podatkovne spodrseljaje, ki niso seveda nič drugega kot dokaz, da je spomin lahko hitro pokvarljiva roba. Ivan Maček npr. ob tem, da je bil po vojni predstojnik OZNE, ni bil hkrati tudi notranji minister, kot je to zapisal Roter. Izločevanje verouka iz šolskega sistema je potekalo postopoma na različnih stopnjah šolanja, medtem ko lahko bralec ob prebiranju Roterjevih spominov pomisli, da je šlo za akt enkratne odločitve. Tovrstni spodrseljaji so zgolj posledica minljivosti spomina. Za zgodovinarja, ki zgodovine ne vidi v vlogi sredstva politične promocije, je bilo ob prebiranju spominov uglednega intelektualca bolj nenavadno, da je sledil slabemu zgledu slovenskega novinarstva, da za pozornosti vredne rezultate zgodovino-pisja šteje tisto, kar je najbolj prisotno v širši javnosti. Mediji zelo stremijo k odzivnosti in pompozosti, ki jo je mogoče doseči z »velikimi« besedami, demoniziranjem drugačnega in

ekstremnimi stališči. Toda za vsako stroko je verodostojno tisto, kar se argumentirano pojavlja v znanstvenem časopisju. Ko Roter ob nekaterih spominskih zapisih polemizira z izsledki del nekaterih slovenskih zgodovinarjev, tako polemizira ravno z ekstremnimi stališči, ki v osrednjih slovenskih zgodovinarskih revijah niso našli (skorajda nikakršne) potrditve. Avtor tako, po mnenju pisca teh vrstic, s polemiziranjem s takšnimi stališči in takšnimi zgodovinarji slabo argumentiranim tezam daje preveliko težo.

Upoštevaajoč omenjene navade piscev v medijih s širokim krogom (manj kritičnega) bralstva je mogoče pričakovati tudi, na kakšen odmev bodo Rotarjevi spomini naleteli. Ekstremisti drugačnih političnih pogledov mu bodo verjetno očitali zavajanje, češ da dolgo ni vedel za poboje. Tisti, ki jih bolj zanimajo vprašanja odnosov države in cerkve, mu bodo morda zamerili, da je del, ko je na UDV-ju odgovarjal za to problematiko, vsebinsko bolj skop od nekaterih drugih poglavij. Toda ker gre za spomine, je samoumevno, da gre za osebno obarvanost ocen in za bolj kritičen odnos do ene in manj do druge strani, ki pa bi jo v raziskovalnem delu dodal raziskovalec. Lahko se strinjamo z Roterjevimi kritikami na račun Vatikana ob zaostrovanju meddržavnih odnosov, ki so vodili do prekinitve diplomatskih stikov Jugoslavije in Vatikana, toda zgodovinar bo v svojih študijah ob tem dodal še kritike na račun Jugoslavije in njenih voditeljev ter opisal tudi njene grehe.

Ne bi bilo presenetljivo, če bi bili v iskanju vsega najslabšega v Roterjevih spomilih najglasnejši ravno tisti, ki se lahko »najdejo« v njegovih opisih. Idejno neobremenjeni bralci, ki spoštujejo različnosti pogledov na iste dogodke in osebnosti, ne bi imeli nič proti, če bi lahko prebirali še njihove spominske zapise na slovensko dogajanje v 20. in v začetku 21. stoletja; toda spomini znajo biti precej kritični do drugih in dosti manj kritični do lastnega dela in vloge v družbi. Roter je poskušal dodati tudi to in je ocenjeval tudi svojo vlogo na službenih mestih, soodgovornost do težav v družinskem okolju in v stikih s prijatelji. Ni izpostavljaval le dogodkov, ko je čutil, da se mu dogaja krivica, npr. počasnejše napredovanje na službenem mestu, politične pritiske na sodelavce fakultete in uredniškega odbora revije, ki jo je urejal. Omenjal je tudi dogodke, ko je izkusil ugodnosti privilegijev, ki jih je omogočal njegov položaj in režim. Med te sodijo npr. možnosti študija v tujini, dejstvo, da si je veliko stikov za bodočo akademsko kariero navezal že v časih, ko je služboval v varnostni službi, ali da se je znebil policije, ki mu je dihala za ovratnik, s posredovanjem pri pomembnem politiku, kar je za večino ljudi še danes skorajda nemogoče. Roterjeve Padle maske ne bežijo od omenjanja tudi te plati, ki jo pri številnih avtorjih dosti bolj pogrešamo.

Maca JOGAN

Mirjana Ule (ur.), Renata Šribar (ur.), Andreja Umek Venturini (ur.)

Ženske v znanosti, ženske za znanost. Znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb

Fakulteta za družbene vede, Založba FDV; Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana 2013, 206 strani, 19 EUR (ISBN 978-961-235-654-5)

Monografija vsebuje prispevke devetih avtoric in enega avtorja. Že sama sestava pisocih kaže na to, kateri spol je »drugačen« in zaradi svojega posebnega položaja tudi zainteresiran za izbrano tematiko. Pri tistih, ki so močni, ki obvladujejo neko dejavnost ali pa kar vse, namreč ni pretiranega zanimanja za preiskovanje obstoječega stanja, kot je ugotovil že nemški sociolog Georg Simmel, avtor znamenite formule »objektivno = moško« (1911).

K utrjevanju in obrambi moškostrediščnega družbenega reda je v zadnjih stoletjih pomembno prispevala tudi znanost (zlasti družboslovje in humanistika), kajti »božja volja« kot vezivo je popuščala. Torej znanost nikakor ni (bila) brez spola, znanstveniki pa ne utelešenje čistega razuma, kar se je začelo razkrivati šele v času, ko so ženske (pogosto z velikimi težavami) začele vstopati v znanost, zlasti pa, ko so v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja tu dosegle kritično maso.

V nasprotju s tradicionalno umestitvijo družbene vloge žensk v »3K« so v tem času »zdraharice« postajale vedno bolj vidne tudi v tej »moški trdnjavi«.

K vidnosti »drugega spola« na področju znanosti in raziskovanja v Sloveniji lahko prispeva tudi ta monografija, ki pred prilogami vsebuje štiri tematska poglavja: Uvodoma, Odnosi vednosti in znanosti, Od sistemske ravni do osebne zgodbe ter Stična področja. Delo prinaša nove vednosti na področju, ki smo ga na Slovenskem začele (začeli) sistematično raziskovati v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Po jedrnatem nizanju odgovorov na vprašanje »Zakaj Komisija za ženske v znanosti in čemu ta monografija« (10–14), s katerimi predsednica komisije, Mirjana Ule v prvem uvodnem prispevku prepričljivo utemelji smiselnost izdaje zbornika, se obravnava usmeri in medias res. Ker je za celotno znanstveno dejavnost pomembno, kako je umeščena v politično krmiljenje neke družbene skupnosti, Andreja Umek Venturini v svojem prispevku (Ciljno usmerjene politike za ženske in znanost v Sloveniji in Evropi, 15–25) predstavlja pregled politike do žensk v znanosti v EU od začetka devetdesetih let (1993 študija o položaju žensk v znanosti v EU), prek ustanovitve Helsinške skupine za ženske v znanosti (1999) do leta 2013, ko se je ta skupina preimenovala v Helsinško skupino o spolih v raziskavah in inovacijah. Temu sledi oris razvoja politike žensk v znanosti v Sloveniji, ki jo je v devetdesetih letih

20. stoletja izvajal Urad slovenske komisije za UNESCO (organiziranje okrogle mize 1994, mednarodne konference 1998, financiranje raziskave položaja žensk v znanosti 1996), po ustanovitvi (2001) pa to delo nadaljuje in širi ter pogloblja Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti, sedaj Komisija za ženske v znanosti pri ministrstvu, ki vključuje znanost (in je spreminjalo imena). Avtorica je nazivala najpomembnejše oblike in dosežke mnogostranske dejavnosti te komisije, kot so: razkrivanje prikritih procesov diskriminacije v akademskem okolju (npr. pri napredovanju, ugotavljanju kakovosti, pri konkuriranju za mednarodne štipendije itd.) in oblikovanje ukrepov za učinkovito in celovito odpravljanje teh »steklenih stropov«, ozaveščanje znanstvene in širše javnosti s posebnostmi (težjega) položaja žensk v znanosti z delavnicami, s publikacijami, z okroglimi mizami itd., sodelovanje z ustreznimi ustanovami doma in v EU (kot je npr. Urad za statistiko RS, ARRS, Helsinška skupina), ki predstavljajo oporo za uveljavljanje politike enakosti spolov tudi na tem področju.

Uvodno poglavje zaokroža Renata Šribar s prispevkom Kako mislimo znanost, kako znanost misli nas (26–30), v katerem izhodiščno spoznanje o potrebi zaznavanja skupinske izkušnje z (ob)robnostjo in neenakostjo ter sodelovanja znanstvenic iz vseh disciplin v prizadevanjih za »boljšo znanost« dopolnjuje oris bistvenih ugotovitev in spoznanj vseh sodelujočih v zborniku. S tem je odprta pot, da beroča oseba korak za korakom

vstopa v raznolike vidike obravnave te obsežne tematike in se tako »okuži« z virusi novih (feminističnih), spolno občutljivih pristopov in spoznanj.

V drugem, najobsežnejšem poglavju M. Ule (Kvalitativni in kvantitativni kazalci spolnih in drugih razmerij neenakosti v znanosti, 32–50) najprej umesti pojav spolne neenakosti v znanosti, ki zmanjšuje spoznavna obzorja in vključuje pristranske praktične izrabe znanja, v ženskam neprijazno družbeno okolje v začetku 21. stoletja v EU in v Sloveniji. Čeprav sta se vertikalna in horizontalna segregacija žensk v znanosti v prvem desetletju tega stoletja nekoliko zmanjšali, zanesljivi statistični podatki opozarjajo na obstoj prikrite diskriminacije in različnih ovir, ki so v vsakdanjem govoru označene s prisposodobami, kot so »stekleni stropovi«, »steklene stene«, »steklena dvigala«, »lepljiva tla« ... Če upoštevamo dolgotrajno, večtisočletno izključevanje žensk iz ustvarjanja znanstvenega znanja, trdoživost moškosrediščnega reda v sodobni znanosti ni nenavadna; je razumljiva, ni pa sprejemljiva z vidika »notranje demokratizacije« znanosti, za katero se zavzema avtorica. Tej usmeritvi v prid govorijo tudi izsledki raziskave o delovnih razmerah v znanosti v Sloveniji, ki je bila pod vodstvom avtorice izvedena v januarju 2011 in v kateri je sodelovalo 1100 doktorjev (43%) in doktoric (57%) znanosti. Številčne podatke, ki med drugim sporočajo, da so ženske v znanosti bolj kot moški kolegi obremenjene z gospodinjstvom in družinskimi ter administrativnim delom, da so bolj občutljive za

diskriminacijo ter da jo na delovnem mestu tudi pogosteje doživljajo (kar tudi mnogi mladi ne glede na spol), je avtorica obogatila z značilnimi izpovedmi sodelujočih. Njeno sklepanje o pomenu neformalnih mrež in prevladujoče izključenosti žensk iz položajev odločanja, kar da omogoča, da »akademske ustanove ostajajo moško določeni prostori« (47), nikakor ni na trhlih temeljih. Zato so posebej vredna pozornosti tudi avtoričina spoznanja o potrebnih ukrepih za doseganje enakosti spolov v znanosti, s čimer konča svoj prispevek.

V feministična filozofska obzorja je vpet prispevek Renate Šribar (Konceptualno sodelovanje med ženskami: »mejnost« in »feministična presežna subjektivacija«, 51–64), v katerem v obravnavi dihotomije vednost/nevednost predstavi tipologijo nevednosti. Ta tipologija »nudi vpogled v pluralnost njenih pojavnih oblik, ki so zastopane v intersubjektivnosti žensk v znanosti in se izražajo v vsakdanji praksi z govorom, molkom, delovanjem, podreditvijo režimu in vladajoči matrici« (59). S ponazorili osebnih izjav osmih respondentk (delujočih na področju spola), zajetih v etnografski raziskavi, avtorica razkriva v govoru in molku simptome prilagajanja in upora, pri čemer je »skušala prikazati, da ima govor subverzivno moč zgolj v primeru, ko zaznavno učinkuje skozi svojo performativno razsežnost« (29).

V rušenje mitov o objektivni in nepristranski, čisti znanosti je usmerjen prispevek Valerije Vendramin

(Epistemološki /in metodološki/ vidiki spolne perspektive v znanosti, 65–76), ki z vidika feministične epistemologije izpostavlja pomen odgovornosti v »delanju« znanosti. To pomeni, da »brezosebne« prakse ni, da ni sveta po sebi brez vključenih interesov, ideologij, politik ter tudi, da ni »neumeščene vednosti«. Navezujoč se na D. Haraway avtorica predstavi možnost drugačne znanstvene vednosti, če se upošteva načelo »odgovorne objektivnosti«, »kjer so zaznana oblastna razmerja, kjer so vidni vpisi posredovanj, artikulacij, intervencij in interpretacij, potem smo na poti projekta take znanosti, ki ponuja ustrežnejši, bogatejši opis sveta, da bi v njem živele v kritičnem, refleksivnem razmerju do naših praks dominacije in praks dominacije drugih« (73).

V konkretni slovenski prostor je umeščen zadnji prispevek v tem poglavju (Izmerjene ovire na karierni poti raziskovalk v naravoslovju in tehniki, 77–91), ki ga je na podlagi osebnih izkušenj in ankete v začetku leta 2011 (295 doktorjev in 155 doktoric na področju naravoslovja in tehnike) pripravila Maja Remškar. Glede na trdoživo izrazito nesimetrično zastopanost žensk v naravoslovju in tehniki nasploh so aktualne razlage avtorice o vzrokih za takšno stanje zunaj in znotraj posameznih strok. Zelo prepričljivo delujejo tudi izsledki o slabšem položaju žensk na teh dveh znanstvenih področjih, ki jih kaže vrsta kazalcev, kot so: manjša uspešnost pri pridobivanju denarja za nacionalne raziskovalne projekte,

manjša vključenost žensk v ocenjevanje slovenskih projektov, večja obremenjenost s skritim nepriznanim delom (npr. pri mentorstvih, pisanju recenzij – namesto nadrejenih), slabše neposredne delovne razmere (manjše in bolj hrupne pisarne) itd. Ni naključje, da je delež naravoslovek, ki so kdaj občutile diskriminacijo zaradi spola, trikrat večji od moških (45% : 15%), pri tehničarkah pa je nesorazmerje še bolj očitno (49% : 12%). Raziskava je tudi razkrila, da ob diskriminaciji po spolu obstaja še več drugih oblik diskriminacije v znanosti, ki jih zaznavajo tako ženske kot moški. K izboljšanju stanja lahko prispevajo natančni predlogi za konkretno ukrepanje, s čimer avtorica končuje prispevek.

V tretjem poglavju (Kritika neoliberalne znanstvene odličnosti, 94–111) Lev Kreft in Mirjana Ule prepričljivo razkrijeta bistvene značilnosti neoliberalnega družbenega ustroja, ki »daje vse potrebne vire na razpolago kapitalu« (96), je sovražen do države blaginje in brezobzirno ruši vse, kar ne prispeva h konkurenčnosti ter dobičku. V takšnih okoliščinah znanost postaja dekla tržnih mehanizmov, kvalitativna merila za vrednotenje njene kakovosti so nadomestila kvantitativna, usmerjanje, izvajanje in nadzorovanje raziskovalnega dela pa je podrejeno takojšnjemu zunanemu učinku – tržni uspešnosti. Avtorja predstavljata različne ukrepe in posledice te splošne usmeritve, ki se v slovenski družbi kopičijo že tretje desetletje (negotovo zaposlovanje, intenzifikacija dela, siromašenje

javnih zavodov na račun zasebnih itd.) in se kažejo v tem, da je država glavni klient, za katerega dela raziskovalna sfera, oziroma da »med vlado in raziskovanjem poteka trgovinska menjava, ki se ji reče fundraising, pa bi ji prav lahko rekli tudi fehtanje« (100). Ob splošnem vedno slabšem položaju znanosti se tudi položaj žensk s temi spremembami ni izboljšal; moško gospodovanje je iz odkritosti prešlo v prikrito obliko in modno zavito v liberalistično govorico individualne izbire ter krivde za morebitno neuspešnost na karierni poti. Avtorja na koncu svarita pred spolno neenako reakcijo na obstoječe stanje (odliv moških na bolj plačana mesta zunaj znanosti), ki ne bi prispevala k zmanjševanju neenakih možnosti v znanosti in raziskovanju.

Na raznolike vidike zapostavljeno stanje žensk v znanosti opozarja prispevek Urške Arsenjuk, Polone Novak in Mojce Urek (*Kariere žensk v številkah in biografijah*, 112–146), ki ob poglobljeno pojasnjenih statističnih podatkih (ujetih v pregledne grafe) vsebuje tudi nekatere predloge sprememb.

K razmišljanju, kje smo in kaj storiti v prihodnje, da bi se zmanjšala družbena neenakost spolov, spodbuja četrto poglavje s prispevkoma Renate Šribar (*Jezik kot razmerje ospoljene oblasti*, 148–161) in Nadje Furlan Štante (*Govor in glas: pripoznani metafori moči*, 162–170). R. Šribar se usmerja na zelo pomembno področje prežetosti sistema in pravil rabe jezika z androcentričnostjo, ki jo kaže omejena prisotnost žensk v

govoru in ki ji je mogoče nasprotovati »prav tako v jeziku in z jezikom in to z dolgoročnim ciljem spreminjanja določenih slovničnih pravil in leksike« (154). H konkretnim dejanjem spodbuja avtoričin »predlog smernic za spolno občutljivo rabo jezika v zakonih in drugih normativnih aktih«, s čimer bi se v prihodnje lahko povečala prisotnost žensk v jeziku. Z vidika krščanske feministične teologije N. Furlan razkriva negativni stereotip o ženskah kot pasivnih poslušalkah; prav ta stereotip je »pustil močna pečat, ki bremeni tako javno udejstvovanje žensk kot tudi njihovo znanstveno delovanje« (164). Avtorica poudarja, da sta ravno »govor in glas« najbolj znani metafori za moč žensk in njihovo prisotnost v javnosti ter da brez dekonstrukcije in odpravljanja negativnih stereotipov ni mogoče doseči opolnomočenja posameznic in posameznikov (169).

Še bolj v neposredne dejavnosti in k osebni odgovornosti zanje je usmerjen »Manifest« Komisije za ženske v znanosti (187–190), ki je središčni dokument Prilog (172–206), v katerih so še: *Glosar pogostih izrazov s področja enakosti spolov in feministične teorije*, *Pregled dela Komisije 2010–2014*, *življenjepisi avtoric in avtorja* ter imensko kazalo.

Monografija je tu, raznolikost vidikov obravnave vabi k iskanju odgovorov na vprašanja, ki jih poraja vsakdanjik, treba si je vzeti čas najprej za (resno) branje, potem za premislek o lastnem položaju in aktivni vlogi v sodelovanju z drugimi pri spreminjanju »objektivnega« stanja.

Nadja FURLAN ŠTANTE
Znanstveno-raziskovalno središče
Koper in Fakulteta za humanistične
študije, Univerza na Primorskem

Aleš Črnič

**Na vodnarjevem valu, Nova
religijska in duhovna gibanja**
Fakulteta za družbene vede,
Ljubljana 2012, 292 strani, 20 EUR
(ISBN 978-961-235-619-4)

Znanstvena monografija Aleša Črniča, izrednega profesorja na Oddelku za kulturologijo Fakultete za družbene vede, v slovenski družbeno-religijski prostor prinaša novost tako s področja sociologije religije kot tudi s področja religijskih študij. Vprašanje in razčlenitev sodobnega fenomena novih religijskih in duhovnih gibanj v odnosu do sodobne družbe, njihovih idejnih izvorov ter specifičnosti njihove pojavnosti v Sloveniji je v smislu sociološko-religiološke analize v Sloveniji še precej neobdelano in neraziskano področje. Monografija v tem kontekstu pomeni temeljni kamen za vse nadaljnje raziskave s tega in sorodnih področij. Izvirnost avtorskega dela se kaže tudi v metodološkem ključu, ki pojav novih religijskih gibanj obravnava vrednostno nevtravno (z vidika metodološkega agnosticizma) ter metodološko-epistemološko dosledno.

Avtor spretno združi obravnavo predmeta raziskovanja tako z vidika metodoloških pristopov sociologije religije in religiološkega kritičnega pristopa kot tudi z vidika teološkega hermenevtičnega ključa (saj pri tem

religijske vsebine ne izgubijo svoje globine in podstat). Tematika novih religijskih gibanj vsekakor odpira številna terminološka vprašanja ter vprašanja, kako jih tolmačiti. Tudi v tem se kažeta izvirnost in posebnost znanstvene monografije, ki v slovenski prostor prinaša standardizacijo slovenjenja številnih terminoloških izrazov, vezanih na obravnavano tematiko, kar je vsekakor izjemen in pionirski prispevek slovenski religio-
loški znanosti.

Monografija omogoči bralcu globlji vpogled v dinamiko oblikovanja globalnega in izjemno heterogenega pojava novih religijskih gibanj, opredeli njihove temeljne značilnosti in tipologijo ter jih poveže z njihovimi idejnimi izvori.

Na podlagi različnih definicij religije avtor najprej postavi okvir ter (posledično, z vidika družboslovno teoretskega pristopa) nova religijska gibanja razvrsti v skupine. Zatem analitično dosledno pojasni ustrezno in neustrezno rabo pojmov: sekta, kult, nova religijska gibanja, duhovnost nove dobe ... Najprej torej skrbno pripravi in razmeji »slikarsko platno«, na katerem oriše glavne značilnosti ter posebnosti fenomena novih religijskih gibanj.

Pri tem še posebej izčrpno oriše polarizacijo mnenj, vezanih na vprašanje novih religijskih gibanj v odnosu do okolice in družbe. V tej točki kritično opozori na močno stereotipiziranost globalnega fenomena novih religijskih gibanj in njegovo zaznamovanost s številnimi predsodki. Med drugim opozarja, da različne

družbene skupine precej različno razumejo in vrednotijo nova religijska gibanja in njihovo vlogo v družbi. Opozori na družbeno paradigmo vplivov ter na kontroverzne reakcije javnosti na pojav in delovanje novih religijskih gibanj, razgrne pa tudi nekaj mitov, ki že stoletja upravičujejo preganjanja zaradi vere, saj so v zgodovini domala vsaki novi religiji pripisovali nevarnost za družbo ter negativen vpliv na ljudi.

Poleg obravnave političnih in pravnih razsežnosti novih religijskih gibanj avtor ne prezre nadvse pomembnega elementa – vprašanja novih religijskih gibanj in nasilja. V tem okviru strnjeno predstavi šest traagičnih primerov množičnega nasilja, ki so v zadnjih desetletjih 20. stoletja bistveno sooblikovali javno podobo novih religijskih gibanj. Vse opisano je podkrepljeno z analizo kompleksnih mehanizmov, ki sprožajo (novo)religijsko nasilje. Temo dopolni z dekonstrukcijo stereotipa o sektah, ki naj bi bile že same po sebi nasilni tip religijskih organizacij.

Knjiga je intelektualno zanimiva predstavitev novih religijskih gibanj, analitično umeščenih v širši kontekst družbenih gibanj kot simptoma poznomodernih družb. Po svojem kulturnem pomenu krepko presega zgolj statističnega.

V četrtem poglavju je predstavljene nekaj primerov bolj znanih novih religijskih gibanj, katerih opaznost gre po avtorjevem mnenju praviloma

z roko v roki z njihovo kontroverzno-stjo. Gre za predstavitev tistih, ki so v zadnjih desetletjih na Zahodu tako ali drugače sprožala največ družbenih odzivov. Opisane so najbolj vidne predstavnice štirih kategorij novih religijskih gibanj: skupine z izvori v krščanstvu, azijske skupine, skupine, ki najbolj izzivajo tradicionalna pojmovanja religije in njene vloge v družbi, ter pojav satanističnih skupin.

Izčrpne teoretične analize nas popeljejo do srčike raziskovalnega dela, kar je vsekakor predstavitev specifičnih oblik novih religijskih gibanj v Sloveniji s kritično oceno sedanje slovenske religijske zakonodaje, ki je do novih religijskih gibanj diskriminacijska. Pregledu domače strokovne recepcije in refleksije novih religijskih gibanj ter njihovih kumulativnih značilnosti sledi razmejitev sodobnih slovenskih skupin, ki gojijo azijske religijske in duhovne prakse, primeri izvorno slovenskih novih religijskih in duhovnih gibanj ter nadvse zanimiva predstavitev sodobnega poganstva na Slovenskem.

Pomembni razsežnosti monografije in njena odlika sta kritična drža do pojava novih religijskih gibanj kot verskih in družbenih pojavov in hkrati spoštovanje njihove teološke razsežnosti. Z vidika socioloških in religio-loških opredelitev pojava novih religijskih gibanj v Sloveniji je pričujoče delo unikat in ima v veliki meri značaj primarne analize, saj tovrstnih študij v slovenskem okviru še nimamo.